

Versiuni românești ale Iliadei homerice (II) *

5. George Murnu

*„Am scris – sub specie eternitatis –
pentru vecie românească“*

G. Murnu, București, 5 octombrie 1946

George Murnu e unul dintre puținele cazuri în care biografia operei sale de căpătâi, a *Iliadei* – capodoperă în rândul traducerilor românești, nu înghite cu totul memoria altor preocupări ale sale. Divers, chiar dacă uneori în exces, G. Murnu a fost – și mai important este că a rămas – nu doar traducător de talent (al lui Homer, Pindar, Eschil, Sofocle, Euripide, Carducci, Dante, Valéry, Baudelaire, E. A. Poe, Rilke, Goethe, Hölderlin și al multora încă), ci și poet sensibil, îndrăgostit de ritmuri armonioase și eufemii căutate, poet în românește și în dialect aromân cu inspirație de netăgăduit și măiestrie elaborată, iubitor de artă în genere și mai ales de cea grecească, fiind eseist și critic cu ochiul atent și gustul sigur.

S-a ocupat și de lucruri „bătrâne“ și serioase: a fost arheolog, prieten și colaborator al lui Vasile Pârvan, studiind între primii „vasele geometrice grecești pictate“, dar și relicvele cetății de la Adam Clissi (Trophaeum). A condus Muzeul de mulate și Muzeul Național de Antichități din București, înființând și primul muzeu al vestigiilor arheologice de pe teritoriul Dobrogei.

Ca istoric, format la școala unor savanți renumiți (R. Delbrück, E. Preuner, O. Wulff, Ulrich Wilamowitz von Moellendorf, și mai ales Krumbacher), a fost el însuși cunoscător adevărat al problemelor românității balcanice și nu doar din liniștea cabinetului său, ci implicându-se în diplomația abilă a începutului de veac și a perioadei interbelice.

A fost, și nu în ultimul rând, profesor și filolog de valoare, cu studii privind interferențele lingvistice româno-grecești și, mai mult, cu înclinație nativă către mirajul lexical, interesat de frumusețea cuvântului, de expresivitatea lui, culegător atent de vocabule dialectale și regionale, pe care, apoi, cu măiestrie, a știut să le îmbine, ca nimeni altul, în creațiile sale literare, pe care nu le-a trădat, chiar și după atâtea „abateri“ științifice.

Poet cu rigoare de filolog clasic, filolog și istoric cu intuiție și condei de poet, coborât din Veria aromână, George Murnu a cunoscut și iubit îndeosebi antichitatea greco-latină, cu izbânda sa maximă – poemele homerice. Asupra traducerii

* Prima parte a apărut în „Sud-Estul și contextul european“, Buletin IV, 1995, p. 51-68.

Iliadei, începută de timpuriu, a stăruiat până în ultimii săi ani de viață, revizuiind, corectând, înlocuind mereu, șlefuiind poemul cu o uimitoare viziune de ansamblu, ce i-a permis să dea o versiune românească atât de frumoasă și adevărată, în sensul deplin al acestor cuvinte prea mult folosite, o traducere și astăzi neegalată și, cum aprecia G. Călinescu, „într-un alt sens, imposibil de întrecut“.

Evoluția traducerii lui G. Mumu reface, împlinind, istoria *Iliadei* românești. Ușor stângace în primele versiuni, e îmbunătățită cu scrupulozitate până la culmea pe care epigonii secolului nostru n-au mai reușit s-o atingă.

Și cum „istoria se repetă“, și mersul analizei noastre va relua, într-un alt spațiu, pașii deja făcuți.

Ars poetica

O expunere sistematică a crezului său artistic, a principiilor ce-i călăuzesc arta poetică, Mumu nu a așternut niciodată coerent, pe hârtie. Dar pe margini înguste de manuscrise sau cărți citite, în scrisori către prieteni sau pe file răzlețe și, mai rar, în fragmente din articolele vremii, ia ființă un „tratată ideal al poetului, cu atât mai valoros cu cât e respectat în amănunt de creator. Și chiar dacă majoritatea privesc poezia originală, notele lui George Mumu, adunate în volumul *Fragmente postume*, sunt ghidul cel mai bun în analiza traducerilor sale.

Fără orgolii, întruchipare a modestiei într-o imaginabilă colecție a calităților antropomorfe (cum îl socotește I. Bogdan), George Mumu a avut mereu conștiința înzestrării sale: „Am crezut întotdeauna că sunt înzestrat din fire cu un dar neobișnuit pentru realizarea unui ideal poetic și multă vreme am rimat din pură imaginație“. Dar, poet autentic, el este totdeauna conștient că doar talentul nu produce capodopere: „M-am înșelat în ce privește mijloacele. M-am mulțumit cu improvizația: poate și fiindcă dezvoltarea mea se efectua zăbavnice (...). Nu mi-am dat seama decât târziu că pentru înfăptuirea acestui ideal se cere nu numai inspirație, ci și o tehnică. O artă care nu se câștigă decât cu prețul sângelui propriu și [este], mai presus de toate, rezultatul a trei colaboratori efectivi: experiență, muncă și răbdare, la baza cărora stau, firește, talentul și pasiunea“.

Cizelarea *Iliadei*, cu atâtă stăruință, mai bine de jumătate de veac, nu e o revenire narcisistă asupra creației în care G. Mumu intuieste afirmarea deplină a talentului său, ci însuși modul lui firesc de lucru: „Nu-i durabil ce nu-i creat în timp. Și arta, ca și știința, nu se improvizează. De pripită creație suferă arta actuală de toate genurile“. Însă truda și migala, oricât de îndelungi ar fi, nu trebuie să străbată dincolo de laboratorul autorului, căci „afectarea, subtilizarea, artificializarea, sunt elemente contrare artei mari. Simplu, concret, naiv, acestea sunt umanul și intimul poetic mai presus de toate“ și „arta desăvârșită e numai când e deplin realizată sub toate raporturile, încât nu mai ai ce să adaugi și ce să scazi: construcția și împlinirea ei maximă“.

Estetic, Murnu e între puținii care, la început, decadent de secol, iubesc cu pasiune, demodat și perseverent, frumosul: „Eu mă număr între cei care s-au străduit în căutarea frumosului etern, al cărui cult nu poate pieri decât cu ultimul poet al lumii“. Iar în vers, ritmul și armonia, întruchipând frumosul poetic, „sunt marele ideal ce merită maximum de sacrificiu“. Dar numai jertfa celui dăruit are valoare în artă, căci doar „artistul estet poate avea un criteriu suprem și irațional, pe care nu-l pătrunde filologul asupra elementului oarecum metafizic, ritmul, sunetul, cuvântul; e capriciul genialității care poate depăși. Cei vechi îl numeau *kallitēhnes*“.

Temperament artistic pasional și metaforic, „poetul homerid“ resimte armonia cu toată sensibilitatea sa, compătimitind cu ton aspru, superior, pe orice nechemat ce vrea să guste poezia: „Ritmul este misterul creator, cine nu-l simte e surd și zadarnic stă în templu să asculte corul îngerilor“.

În evoluția sa, poezia lui G. Murnu cunoaște o transformare declarată, arareori petrecută în lirica vreunui creator: „Eram obișnuit în poezie să lucrez cu analiza, cu disocierea, mai târziu am înțeles că singura metodă care asigură efectul liric e cea sintetică, metaforică, simbolică, valorile se obțin prin masivitate, prin concentrarea puterii sugestive, prin dinamismul cuvântului, prin transparența lui metafizică, rezonanță, simbioza sensului cu sunetul“. De la luciditate și distanță, răceală ascunzând, poate, timiditate adolescentină sau încă necunoaștere a propriei puteri, verbul poetic, stăpân pe mijloacele de expresie și descătușat de temeri, devine greu de sens și conotații multiple, strident chiar, dar în granițele artisticului și ale expresivității: „După amar de ani, ca un biet Făt-Frumos, osândit de soartă, în prima fază, am putut să mă dezghioc de crusta mediului din trecut și să apar în perioada de maturitate în toată eflorescența mea temperamentală de lirică, plastică, interioară perioadă de perfecționare“.

Pentru G. Murnu, forma ideală de expresie, pe care se simte stăpân, cu blândețe sau îndârjire, care-l bucură și-l inspiră, dându-i o limpezime stilistică inconfundabilă (atunci când nu păcătuiește în exces), e „exploatarea maximă a graiului nostru“. „Mă hrănesc din miezul lirismului unui cântec popular – afirmă poetul dezvăluindu-și izvoarele. Și inspirația folclorică e, cel mai adesea, nu una tematică, ci mai degrabă lingvistică, colorând vocabularul cu vorbe adunate din toate straturile dialectale românești, căci „noi suntem un popor cu o literatură prea tânără ca să ne putem închipui că vom ajunge vreodată la un tezaur lingvistic numai prin contribuția invenției verbale a locuitorilor de pe malurile Dâmboviței. Limba trebuie creată din contopirea tuturor dialectelor. Expresiile trebuie culese din toate unghiurile unde a răsunat graiul românesc și cernute de o ureche fină, cu o sigură educație artistică“³⁰, fiindcă „limba noastră orășenească este mai puțin sintetică decât a poporului“ (care creează cuvinte ca „Sfarmă-pietre, Codobatură, Câmpulung“³¹). Și ori de câte ori cuvintele aromânești stau alături de cele din Ardeal sau Moldova în lirica originală a lui G. Murnu, cititorul acceptă cu ușurință convenția, poeziei fiindu-i multe „iertate“. Dar cu aceeași ușurință acceptă cititorul convenția lingvistică și în cazul traducerilor, aproape nebăgând de seamă că, așa cum spune G. Călinescu, Ahile „își latră furia țărănește“, „Nestor vorbește ardeleneste-popește“ și „toate priveliștile cu vite, cu turme, cu oșpețe sunt de un specific românesc izbitor“. Traducerile poemelor homerice, și în special ale *Iliadei*, sunt, programatic,

transpuneri, adaptări românești ale unor mituri universale, aproape anonime și transferabile oricărei culturi pastorale: „Nu subiectul, ci forma și spiritul propriu. Nu vreau să fim răspântie, ci home-ul nostru, cu lumina, cu sufletul nostru, viziunea noastră”. Limba populară e pentru Mumu „plină de expresii și imagini de o energie extraordinară, ba chiar sălbatică” și felul în care reușește să păstreze în lirica cultă întreagă viața cuvintelor e marea și inconfundabila sa înzestrare poetică.

Creator până-n măduva talentului său, Mumu nu se simte nicidecum împiedicat și înlănțuit de scrierile pe care le traduce, fiindcă în lirică s-a spus totul demult și doar felul în care poți spune din nou, neplictisitor, lucruri știute îți mai poate da dreptul să atingi poezia: „Scriitor e acel care găsește cuvântul propriu, amatorul dibuie (...) pe câtă vreme verbul acestuia e opac și material (...) acel al maestrului e diafan, bogat în rezonanțe, sugestiv, interior, evocator, are acel dincolo, transcendent (...). Nu putem declara talente și genii pe cei ce n-au forțat cu nimic capacitatea limbii noastre”.

Laborator de creație poate, sau numai aștemeri fugare, notele lui G. Mumu sunt pentru cititorul *Iliadei* ușor surprinzătoare. Învățat cu verbul puternic, agresiv, cu sunet aspru al luptelor troiene, el străbate adesea cu atenție înjumătățită scurtele pasaje lirice. Dar „poetul homerid” pe care ne-am obișnuit să-l asociem prea ușor cu expresia bărbăției antice, e totdeodată liricul tandru din comparațiile *Iliadei* și tablourile *Odiseei*, traducătorul minunat al cântului al VI-lea din *Iliada*, poate cel mai aproape de sensibilitatea modernă. Și cu atât mai apreciat e talentul aceluia ce știe să dea nerv și vigoare frazării poetice delicate și sensibile în expresia ei obișnuită.

Din aceste considerații, uneori ale criticului distant, adesea ale poetului ce își privește părtinitor scriitura, s-au născut traduceri românești ale poemelor homerice. Și chiar dacă se spune îndreptățit că doar creația își reprezintă creatorul și nici o altă explicație din parte-i nu își are locul între operă și receptor, însemnările de mai sus, prin caracterul lor de scrieri *ad se ipsum*, nu fac decât să lumineze indiscret felul în care se materializează artistic un talent literar de excepție.

Prezentarea *Iliadei* și premiera ei de către Academia Română

În 1908, la doi ani după ce fusese tipărită la Budapesta, în urma multor căutări, eforturi și intervenții, versiunea românească a primei jumătăți din poemul homeric, în traducerea lui G. Mumu, era prezentată Academiei Române, pentru obținerea premiului *Năsturel*, în rând cu alte producții ale vremii. În ședința din 4 aprilie 1908 a „Comisiunii Premiului *Năsturel*”, prezidată de Gr. Ștefănescu, este luată în discuție acordarea acestei distincții³². După ce însăși I. Bianu „cetește raportul său despre Mumu, Omer, *Iliada*, concluziunea de premieră este respinsă cu șase voturi pentru și două contra”. În această sesiune, învingătoarea *Iliadei* românești era „cartea domnului R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*”.

Raportul lui I. Bianu³³ a fost unul minuțios, laudativ și convingător, chiar dacă, paradoxal, el nu a putut să convingă. O introducere largă prezintă „faima și răspândirea lui Homer“, încercările secolului anterior de a-l traduce în românește și nereușita lor, pentru ca mai apoi referatul să se oprească analizând această „grea și minunată lucrare“ la care „au răvnit cei de la 1830, a dorit-o Zappa, făcând donațiile sale, a dorit-o Alexandru Odobescu, când a reglementat voința lui Năsturel, minunatul nostru donator, o dorește astăzi neîncetat Academia care tipărește cum și cât poate din Herodot și Tit Liviu...“. Aprecierile, atât de numeroase și însoțite mereu de exemple, nu puteau să aibă decât o singură concluzie: „Este nu numai pe deplin meritat a i se da premiul *Năsturel*, la care concurează, dar avem și un mare interes sa-i dăm această mică răsplată pentru marea și frumoasa muncă: interesul este ca să-l îndemnăm să-și continue și să ne dea cât mai curând și celelalte rapsodii ale *Iliadei*, după care să vie și *Odiseea*. Astfel vom înzestra biblioteca literară a românilor cu temeiul oricărei literaturi culte“.

Chiar dacă nerăsplătit în acel an, G. Murnu a încheiat într-adevăr și *Iliada*, și *Odiseea*, șlefându-le jumătate de secol apoi, până la frumusețea ce întrece cu mult recunoașterea de moment.

În 1913, G. Murnu este din nou candidat la premiul *Năsturel*, de data aceasta aducând în fața *Comisiunii Marelui Premiu* traducerea cânturilor XIII-XXIV ale epopeii antice, prin care încheia, într-o primă formă, redarea *Iliadei* în românește. Contracandidați „serioși“ îi sunt acum doar Al. Vlahuță, care prezintă o biografie a pictorului N. Grigorescu³⁴, și I. Al. Brătescu-Voinești cu două volume de povestiri³⁵.

În ședința din 23 mai³⁶, raportul asupra lucrării lui Murnu este citit de către Duiliu Zamfirescu și, cu toate că recomandă traducerea pentru premiere, e mai degrabă un referat critic decât unul laudativ. Sau e și una, și alta, ușor exagerat în ambele direcții. În prima parte, vehement și ironic, autorul destramă fir cu fir munca traducătorului: „Nu aş vrea să suflu în blândețe închipuirii ale poetului-traducător, spunându-i cu hotărâre că nu-și atinge scopul (redarea pe înțelesul tuturor, în limba vie a poporului, a farmecului textului grecesc, n.n.), [dar] forma bombastică, plină de ornamente retorice copilărești, ostenește și câteodată exasperează atențiunea“. E criticată apoi alegerea hexametrelor, pe care D. Zamfirescu îl consideră cu totul nepotrivit limbii noastre. Și versurile nerimate care „nu pot fi admise în poetica română“.

Când limba și versificația sunt disprețuite în întregime, ce mai poate rămâne valoros într-o traducere literară? Paradoxal, tot limba. Același lexic, considerat mai înainte baroc și plictisitor, devine dintr-o dată „o limbă nouă, parcă făurită într-adins pentru epopee, plină de suflu eroic, de viață și tinerețe (...) singura limbă în care ar fi putut să vorbească eroii lui Omer“. Elogiul, de astă dată, continuă și D. Zamfirescu sfârșește favorabil raportul prezentat: „Noi credem că Academia îl poate da cu amândouă mâinile (premiul, n.n.) domnului Murnu, îndemnându-l astfel să ducă la bun sfârșit și *Odiseea*, și poate să încerce și traducerea lui Platon, a celui divin cugetător care a ridicat funcțiunea gândirii în cele mai nobile sfere“.

În aceeași zi, 23 mai, Comisiunea se pronunță și, cu nouă voturi pentru și două contra, J. Negruzzi îl proclamă pe Murnu premiat cu *Marele Premiu Năsturel*.

Ecouri

În doisprezece ani, de la înființarea acestui premiu și până când el a fost acordat lui George Murnu, doar Alecsandri, Odobescu și Coșbuc au mai primit importanta distincție a Academiei Române. În toți acești doisprezece ani, comunitatea literară își obișnuise auzul cu formula stereotipă: În acest an, Premiul *Năsturel* nu se acordă. Recompensa primită de George Murnu (importantă nu doar onorific, ci și financiar) a fost, așadar, o surpriză consemnată de mai toate revistele vremii.

De la oprobriul înverșunat, până la elogiul fără de limite, păreri dintre cele mai diverse au ocupat spații întinse din publicațiile românești, polemica stăruiind vreme îndelungată și fiind reluată cu mai mare asiduitate la fiecare reapariție a traducerii *Iliadei*. Articole scurte ce semnalau doar prima traducere românească integrală a poemului homeric, articole de fond, lăudând reușita scriitorului, analize fugare, incomplete, pasionale: toate menționând „adevăratul eveniment literar”, „premierea *Iliadei*”, faptul că în sfârșit „cei 12.000 lei vor fi atinși de o mână omenească și că fericitul, deși trăiește cu sufletul într-o lume de mituri, deși a fost agreiat de Academie, care are specialitatea aprecierilor postume, e viu totuși, se mișcă, vorbește, produce încă”³⁷.

Tudor Arghezi, George Coșbuc, Mihail Dragomirescu, Perpessicius, Tudor Vianu, dintre cei mari numai, scriu elogios despre traducerea lui George Murnu.

Mai interesante sunt însă articolele critice și cele dezaprobatore, atunci când, dincolo de izbucnirea mâniei, analiza argumentată susține părerea de moment. Doi sunt cei care, cu tonuri diferite, dar cu aceeași insistență, analizează și critică traducerea *Iliadei*: D. Marmeliuc și V. Eftimiu.

Obiectiv, temeinic și verificând mereu transpunerea românească cu originalul grecesc, D. Marmeliuc urmărește vers cu vers primele cinci cânturi ale *Iliadei*, menționând aproximările, ezitățile traducerii, greșelile metrice și folosirea improprie a unor cuvinte. Și pentru toate neîmplinirile transunerii lui G. Murnu, profesorul de la Universitatea din Cernăuți propune o versiune proprie. Ținuta științifică a acestei cercetări, critica severă, dar lipsită de patosul negării nejustificate, fac din studiul lui D. Marmeliuc analiza – până astăzi – cea mai complexă, mai atentă și mai îndreptățită prin trimiterea permanentă la textul original. Murnu însuși nu a trecut suveran peste critica lui Marmeliuc, ci, în versiunile ulterioare, a refăcut mai toate versurile corectate de profesorul moldovean.

Considerând că „poporul român se poate mândri că are, în tezaurul literaturii sale, una dintre cele mai desăvârșite și mai frumoase traduceri ale *Iliadei* lui Homer”, criticul își motivează oarecum demersul, căci, „oricât de desăvârșită ar fi însă o operă de felul acesta, traducătorului, aprins de elanul muncii și furat de farmecul poeziei, îi scapă uneori nuanțe ale textului original, interpretează în mod impropriu anumite contexte poetice, omite, din cauza ritmului hexametric, cuvinte și nume proprii, care sunt esențiale pentru înțelegerea justă a versului respectiv, sau lasă netraduse versuri întregi, concentrând textul original în versuri mai puține”.

Succintă și la obiect, critica lui D. Marmeliuc nu poate fi condensată în câteva rânduri. Ea păcătuiește doar într-o singură direcție: dă adesea verdicte într-un

spațiu atât de puțin controlabil ca evoluția în timp a limbii poetice. Profesorul afirmă cu siguranță și dezinvoltură: „*Brațalbă* redă pe grec. *eukolenôe*, epitet constant al Herei, și e o creație personală a lui G. Murnu, care **nu se va încetățeni în limba română**” sau „*Nouratic*, în sensul acesta (care adună norii, stăpân peste văzduh, n.n.) este o creație a lui G. Murnu care **n-are sorți să se mențină în limba română**” sau „Ambele cuvinte (*focuriu*, *împumna*, n.n.) sunt trecute și în glosarul de la sfârșitul lui Murnu. **Amândouă sunt formate în spiritul limbii românești, al cărei lexic îl îmbogățesc**”. Nu doar că asemenea verdicte sunt cel mai adesea contrazise de evoluția limbii, ci, mai ales, sunt lipsite de relevanță, limba poeziei nefiind alcătuită doar din cuvinte comune, ci asociindu-le acestora și vorbe neconsacrate de uz și tocmai prin aceasta mai expresive și conotate stilistic.

De la cercetarea obiectivă a lui D. Marmeliuc, până la explozivele articole ale lui V. Eftimiu, distanța, parcursă cu prea mare ușurință de literat, este enormă, și ea poartă discuția de la tonul ușor *ex cathedra* al profesorului, în zona plină de patos a polemicii de multe ori neargumentate. Apărut în volum³⁸ și, mai târziu, în *Săptămânalul politic, social, literar* Azi, din 26 martie 1939, „studiul” lui V. Eftimiu, încălcând chiar și permisiva morală ziaristică, este lipsit nu doar de o ținută științifică, ci și de una decentă.

Dintru început, traducerea *Iliadei* este, pentru critic, „un monument de confuzie”, plină de „erori și orori”, a cărei „lectură e grea până la penibil, din pricina inversiunilor și mai ales a vocabularului cu totul necunoscut studenților și chiar profesorilor, necum lectorului obișnuit”³⁹. Și, ostentativ, V. Eftimiu întregeste lista cuvintelor rare folosite în *Iliada* (printre care și unele nu cu totul necunoscute: șleau, chelnă, mai-marii, juruință, vederându-se, măcar că, împestrit, sodom) cu un dicționar de arhaisme și vorbe regionale „pentru uzul iubitorilor de expresii neoașe, cronicărești”. Spectacolul retoric al criticului se transformă repede în reprezentare boulevardieră: „De la prima pagină ne dăm seama că autorul luptă din greu cu arta poeziei, care înseamnă fluiditate, dar și densitate, claritate, dar și atmosferă, muzicalitate, dar și precizie. Simplu diletant, d. Murnu nu posedă nici unul din aceste daruri. Pe măsură ce înaintezi în lectură, spiritul începe să se îndepărteze de textul pe care-l urmăresc ochii: expresia nu e plastică, fraza e întortochiată; o năvală de cuvinte necunoscute îngreunează versul, care se târăște lent și sgrunțuros ca un șarpe sătul, tăvălit în nisip”. Exemple numeroase, nu totdeauna fericit alese, împânzesc discursul agresiv al lui V. Eftimiu, care împrăștie premii tot mai mari celor ce vor putea traduce fragmente culese din textul transunerii.

De multe ori, observațiile criticului sunt adevărate, dar ele se pierd în noianul de învinuiri aduse fără temei „mistificatorului” Murnu. E adevărat, edițiile dintâi ale traducerii *Iliadei* sunt colorate din abundență cu regionalisme și arhaisme, multe potrivit folosite, altele ușor stridente. E adevărat, câteva versuri, din cele 15.000 ale *Iliadei*, nu sunt metric perfecte. Dar e și mai adevărat, cu vorba lui Victor Eftimiu însuși, că „trebuie, totuși, o măsură” în tonul unei astfel de acuzații, cu atât mai mult cu cât o faci într-un spațiu ce îți este necunoscut: căci autorul analizează doar lexicul românesc, neavând acces la textul grecesc, fiindcă ar fi observat altminteri că

idiomul homeric însuși este o limbă artificială, pentru traducerea căreia lexicul în uz al oricărei limbi moderne este insuficient.

Nu am insistat asupra acuzațiilor și contraargumentelor ce i se pot aduce lui Victor Eftimiu, pentru că, la apariția articolelor semnalate, mulți au fost cei care i-au dat replica prompt și motivându-și temeinic afirmațiile. Printre ei, Horia Nițulescu⁴⁰, N. I. Herescu⁴¹ și toți cei care au scris elogios despre „monumentul“ de talent și muncă, de limbă românească și cunoaștere nuanțată a lexicului elin, de frumusețe și erudiție, căruia G. Murnu i-a dat viață în literatura română.

Evoluția traducerii *Iliadei*

– limba transpunerii între prima și ultima versiune –

Traducerea *Iliadei* s-a născut greu. Sau, mai degrabă, s-a lăsat mult așteptată. Și când a fost să apară, ea nu s-a înfățișat împlinită, matură și fără cusur, ci a trebuit să crească ani mulți, în trupuri succesive, cu ezitări, încercări nenumărate, reveniri și înlocuiri al căror sens, privind acum în urmă, ne scapă uneori.

Pentru prima jumătate a poemului sunt cel puțin trei variantele care pot fi numite, fără teamă de a greși, traduceri de sine stătătoare, deosebite nu în amănunt, ci în profunzime, chiar dacă sunt alcătuite de același condei. Numindu-le convențional *Convorbiri literare* (C), *Budapesta* (B) și *Căciulași* (Z) (primele două, după locul apariției, ultima, după locul alcătuirii ei), le vom analiza, fără pretenția unor verdicte „axiologice“, ci încercând să decelăm numai sensul aceluși proces migălos de re-scriere, iar și iar, a poemului homeric.

Calea înapoi e însă mai greu de făcut, căci în arhiva G. Murnu nu s-a păstrat nici unul dintre manuscrisele traducătorului. Trebuie reconstituită așadar pe baza edițiilor, a celor două dactilograme *Căciulași* (cu deosebiri minore efectuate de Murnu pe marginea filelor) și adnotărilor bogate (N') pe marginea unui exemplar din ediția apărută la *Cultura Națională* (N), evoluția traducerii, ca limbă și stil, de la primele apariții fragmentare, până la dactilograma finală, considerată de poet însuși ultima sa voință.

George Murnu traduce într-o primă formă *Iliada*, fidel textului grecesc, respectând chiar și împărțirea în versuri și numărul acestora (primele șase cânturi au, în versiunea din *Convorbiri literare*, același număr de versuri ca și originalul grecesc), în vreme ce în edițiile ulterioare hexametru original nu mai e pentru traducător canon impus frazei românești. Respectând într-o mare măsură felul în care textul homeric secționează frazele suprapunându-le celor șase picioare ale ritmului epic, versiunile C și B sunt în multe cazuri greoaie, cu o topică nefirească și o sintaxă improprie limbii române. E aceasta cauza principală a dificultății pe care cititorul tânăr o resimte la lectură, căci, dorind să urmărească acțiunea alertă a „poveștii“, se împiedică mereu de construcții pretențioase, de licențe poetice stridente. Dar vina lui Mur-

nu, criticat într-atât de literații vremii, nu e decât aceea de a fi făcut în *prima fază* o traducere și nu o transpunere, dând în românește *Iliada* homerică și nu adaptarea ei. Considerate de autor însuși versiuni de laborator, edițiile **C** și **B** sunt însă pentru cercetătorul de azi, mai ales prin greșelile lor, dovada cea mai bună, între puținele existente, a drumului parcurs, cu insistență și talent, de către G. Murnu.

O listă cu exemple demonstrând că multe inversiuni din primele variante nu au valoare stilistică, ci sunt doar rezultatul exigențelor metrice prea rigid asumate poate întocmi orice cititor atent, și cea de mai jos reunește doar câteva cazuri:

epeidè prota tomèn en hòessi léloipen (cI, 235)	...de cînd <i>părăsîtu-și-a munților trunchiul</i> (C, cl, 235)	...odată ce trunchiu-i rămase pe munte (Z, cl, 235)
aièi dè pyrai nekúon kaíonto thameiai (cI, 52)	... <i>nesfîrșitele-a morților ruguri</i> (C, cl, 52)	Morții ardeau sumedenii pe ruguri (Z, cl, 52)
te dekáte d'agorénde kaléssato laòn Ahilleús (cI, 54)	Iar într'a zecea la Sfat <i>poporu-i chemat de Achilleus</i> (C, cl, 54)	Dar într-a zecea pofti Peleianul la sfat ostășimea (Z, cl, 54)
ei dè homou pólemos te dama kai loimòs Ahaioús (cI, 61)	Căci împreună-i tot bîntuie ciuma pre-Achei și războiul (C, cl, 61)	Că deopotrivă ne-o seceră oastea războiul și ciuma (Z, cl, 61)
egò dé k'ágo Briseida kallipáreon autòs iòn klisíende tò son géras (cI, 184-185)	Însă la cortu-ți mergînd răpiți-voiu răsplata eu însumi (C, cl, 184)	Singur apoi eu voi merge la tine, din cort să-ți iau darul (Z, cl, 184)

Dar, în varianta finală, încălcând limitele versului grecesc, George Murnu obține nu doar firescul lingvistic, ci și frumusețea stilistică. Ceea ce în edițiile **C** și **B** era traducerea fidelă a originalului este, în ultima versiune, transpunerea liberă, neîncorsetată de versificație. Sensul devine limpede, curge, fără pauze artificiale din vers în vers, ingambamentul dând suplețe și nuanțare frazei poetice:

Însă pe urmă și'n oaste tot svîrle
săgeți veninoase.

Și-astfel în șir tot ardeau
nesfîrșitele-a morților ruguri.
Vreme de nouă dar zile
prin armii săgețile-i sboară
(C, cl, 51-53)

Cine-i și-acela'n mulțime?...
Nu-i doar mai mare la stat decît craiul
Atride-Agamemnon
Ochilor totuși s'arată mai larg
și la piept și la umeri.

Armele-i lucii a pus pe pământul a-tot-roditorul
(C, cIII, 192-195)

Dar mai tînti dup-aceea și în oaste
săgeți veninoase
Morții ardeau sumedenii
pe ruguri. *Și în vreme de nouă*
Zile prin lagăr zburară
săgețile dumnezeirii
(Z, cl, 51-53)

...cine-i și acela de acolo? *El ne e*
Nal: ca Atrid Agamemnon,
mai lat însă pare din spate
Și mai pieptos decît el.

Pe jos și-a lăsat armătura
(Z, cIII, 191-194)

Folosite astfel, după legile limbii române și ale stilisticii ei și nu subordonate prozodiei antice, topica și sintaxa sunt esențiale în evoluția traducerii, însă depărtează totodată versiunea românească de originalul grecesc.

În același sens, al re-creării epopeii de demult într-un alt idiom, în care să-și păstreze prospețimea chiar dacă ușor diferită de cea originală, sunt folosite și omitea sau înlocuirea unor fragmente de vers ori a unor versuri întregi, redundanța textului homeric, iubitor de repetiții și figuri etimologice (cu scop mnemotehnic folosite), fiind astfel slăbită cu mult, într-o traducere adresată unei civilizații care nu se mai bazează pe oralitate:

oud' anathélesei: perî gâr ră he halkòs élepsen fúlla te kai floiòn (cI, 236)	<i>Nici înflori-va, căci barda ciuntitu-i-a coaje și frunze (C, cf. 236)</i>	Și o secure-l ciopli netezindu-l de foi și de coajă (Z, cI, 236)
tóte d'ouíi dunéseai ahnúmenòs per Xraismein (cI, 241-242)	Însă <i>tu nu vei putea să le fii,</i> deși plin de măhnire, <i>Nici de-un folos...</i> (C, cf. 241-242)	<i>Dar o să fie târziu, că tu singur cu toată obida, Nu vei putea să le ajuți, ... (Z, cI, 241-242)</i>
autâr hò ménie neusi parémenos okup'oroisin Diogenès Peléos huiòs pódas okùs Ahilleús (cI, 488-489)	Ci de minie cuprins tot sta lîngă repezi corăbii <i>Iutele'n fugă Peleion Achilles purcesul din Zeus (C, cf. 488-489)</i>	Dar stăpânit de-a lui ciudă, stătea la corăbii <i>Ahile</i> (Z, cf. 488)
è eu eè kakos nostésomen huiés Ahaíde to nun Atréide Agamémnoni poiméni laon (cII, 253-254)	Ori că cu bine fără noroc înapoi ne-om întoarce Totuș acum <i>pe-Agamemnon Atride, păstor de popoare (C, cII, 252-253)</i>	Oare cu bine sau rău și totuși <i>pe Atrid Agamemnon</i> (Z, cII, 252)
deinòn derkómer.oi: thámboș d'éhen eisoroóntas Troás th'hippodámous kai eüknémidas Ahaioús (cIII, 342-343)	Și așa crunt se priviră, cît spaim'a cuprins pe Troenii <i>Îmbîlnzitorii de cai, și pe-Acheii cei mîndri'n pulpare (C, cIII, 342-343)</i>	Crunt și sălbatic privind, de-i cuprinse pe <i>toți</i> un cutremur. (Z, cIII, 340).

O altă trăsătură a „românizării“ treptate a textului homeric în variantele succesive de traducere a *Iliadei*, de către George Murnu, constă în redarea numelor proprii, la început în forme apropiate de originalul grecesc, apoi din ce mai conforme cu spiritul limbii române.

C	B	Z
Achilleus	Ahile	Ahile
Apollon	Apolon	Apolon
Athene	Atene	Atena
Kalchas	Calhas	Calha
Eurybates	Euribate	Evribate
Chryses	Hrise	Hrise
Olymp	Olimp	Olimp
Talthibios	Taltibiu	Taltibiu
Odysseus	Odiseu	Ulise

Poate părea acesta un procedeu cu valoare stilistică minoră, dar în procesul de „naturalizare“ a poemului rolul său este covârșitor. Încetățenite prin tradiție într-o formă „românizată“, numele eroilor antici în forma grecească, din ediția C îndeosebi, erau în traducere cel puțin nefirești. Cu sunetul lor de poveste moștenită din veac, poemele homerice au nevoie, în orice limbă ar fi trans-

puse, de naturalețe și firesc, pe care numele proprii originale le distrug în bună măsură.

Însă diferența cea mai importantă stilistic între cele trei traduceri este, fără îndoială, cea de vocabular. Pentru a reda cu fidelitate sensul originalului, George Murnu folosește și în ediția *Budapesta*, dar mai ales în textul publicat în *Convorbiri literare*, un lexic încărcat de regionalisme și cuvinte dialectale și colorat uneori cu invenții verbale proprii savuroase pentru lingvist, greu acceptate de cititor. Interesul nostru nu se va opri însă asupra acestora (criticii vremii le-au semnalat îndelung), ci asupra felului în care, în dactilograma *Căciulați*, ele sunt aproape cu totul înlăturate, limba-jul devenind omogen, suplu, curat, lipsit de extravagante și exagerări inutile.

Cea mai mare frecvență a invențiilor verbale se manifestă desigur în traducerea epitetelor homerice, adesea cuvinte compuse pentru care limba noastră nu are echivalente uzuale. Îngreunată fiind și de slaba capacitate de compunere a lexicului românesc, transpunerea acestor „etichete” ce însoțesc repetat numele eroilor sau chiar substantive comune este o probă dificilă pentru orice traducător și nici chiar George Murnu nu o străbate excelent de la prima încercare. Tendința evidentă în redarea epitetelor homerice în edițiile **C** și **B** este de a calchia originalul, traducând fiecare element al cuvintelor compuse. Rezultatul, transmitând nealterat sensul, este însă nefiresc, greu de potrivit metric, inadecvat limbii române. Și, folosit la fel de frecvent pe cât e întâlnit în textul original, irită auzul și plictisește. De aceea, în versiunea **Z**, Murnu fie a renunțat la traducerea epitetelor, fie, atunci când a putut găsi echivalențe, le-a înlocuit cu traduceri care, chiar dacă nu respectă literatura originalului, sunt mai aproape de spiritul lui și al limbii române.

boltite corăbii (C, cl, 26)	scobite corăbii (N, cl, 26)	pe la corăbii (Z, cl, 26)
mării cea mult-vuitoare (C, cl, 34)	cea plină de vuet (N, cl, 34)	mării bătute de valuri (Z, cl, 34)
Zeus de nori strângătorul (C, cl, 559)	furtunatecul (N, cl, 559)	nouraticul (Z, cl, 559)
Purtătorul-de-fulger (C, cl, 560)	trăznitorul olimpic (B, cl, 579)	Zeus (Z, cl, 579)
	străfulgerătorul (N, cl, 579)	

În afara acestora, variația sinonimică întâlnită, în traduceri succesive, pentru redarea aceleiași noțiuni este, uneori, copleșitoare. Sensuri aparent banale sunt înțelese în nuanțele cele mai fine și traduse în variante tot mai apropiate de original:

nóuson kakén	Boliște grea (C, cl, 10)	Boliște amarnică (B, cl, 10)	Boală haină (N, cl, 10)	Molimă neagră (Z, cl, 10)
kosmétores láon	căpetenii de oaste (C, cl, 16)	căpitani ai oștirii (B, cl, 16)	mai mari căpetenii (N, cl, 16)	mai-mari căpetenii (Z, cl, 16)
kakós afiei	crud îl respinse (C, cl, 25)	'njositor îl respinse (B, cl, 25)	l-a respins fără milă (N, cl, 25)	l-a respins fără milă (Z, cl, 25)
hekebólos Apóllon	arcașul, Departă-din-arc-întitorul	săgetașul, arcașul meșter	săgetașul, țintașul olimpic	arcașul, țintașul

Sensul de evoluție a traducerii este așadar dublu: pe de o parte – o libertate mai mare în traducerea cuvintelor compuse, în redarea unor realități ce nu își mai află astăzi echivalente lingvistice, în respectarea suprapunerii unităților semantice și a celor prozodice, pe de altă parte – o constantă apropiere de textul original în încercarea de a reda nuanța exactă de sens și coloratură stilistică.

Această continuă balansare face ca versiunea finală să păstreze în unele zone cuvinte rare, regionale, arhaice sau chiar invenții verbale doar pentru sunetul lor onomatopoeic: *zuruiră, zingănul, strigacilor crainici, vâjâia* etc.

Credem, mai mult, că se poate contura, pentru ultima versiune, o sferă semantică restrânsă pentru toate aceste „ciudățenii lingvistice”. Ele nu mai sunt, ca în primele variante, răspândite oriunde traducătorul nu găsește cuvântul potrivit, ci pot fi, cu rare excepții, delimitate în zona burlescului, caraghiosului sau furiei dezlănțuite, mâniei la apogeu. Se conturează astfel voința traducătorului de a realiza un vocabular poetic, după tiparul antic, adecvat stilului înalt, pe care încearcă să-l opună unui lexic colorat, de comedie, în care își găsesc locul toate registrele limbii.

Vădit în batjocură sunt folosite, în legătură cu Tersit, cuvinte ca: *țăvînd, șpanchiu, flecar, slut, sângele i s-a nășădit, bolfă crescutu-i-a în șpate, ochti bleoș-diți, limbut bîrfitor și obraznic, vorbe spurcate*.

Același lexic colorat, cu multe vorbe neaoșe, caracterizează și înfruntarea eroilor, aprigi la bătaie, dar arțăgoși și nestăpâniți în ceartă: *cobe, ahtiat, sfruntare îm-brăcată, dăulat, hulit, harăe, sfezi, bețivan, dulău făr' obraz, mișel, netrebnic* etc.

Nu doar eroii vorbesc colorat la mânie, ci chiar și zeii. Doar în înfruntările lor a mai păstrat Murnu vocativele feminine în -o: *Hero, afurisito, neîndurato, procloto, nefericito* etc.

Conotat stilistic, mai ales arhaic, este și lexicul profesiilor sau cel legat de sacrificii: *muma, vādane, încălași, bănat, vânzolite, tușînd, târcoale, spete, sfetise, cincar, apuie* etc. Un limbaj asemănător au și bătrânii *Iliadei*: *cirtă de vreme* (Nestor), *vederos, berbece, arete, demândă* (Priam) etc.

Deși acestea sunt sferile semantice predilecte, cuvinte arhaice sau regionale mai pot fi întâlnite – dar mult mai rar – și în alte contexte: *județ, vintrelară, mil-cuitoare, cucoare* etc.

Comparând variantele traducerii, se observă lesne că încercarea de a limpezi vocabularul, de a crea un stil armonios, dar nu lipsit de savoare, e însoțită de o tendință asemănătoare la nivel fonetic. Atent la orice sunet și îndrăgostit de melodia plăcută a cuvintelor, G. Murnu elimină treptat din poem hiatul și sonoritățile cacofonice, jucând chiar și redarea fidelă a sensului original pe o singură carte: aceea a perfecteii armonii sonore, a deplinei frumuseți melodice. Și reușita este în final pe măsură: textul „sună bine”, îți cântă în auz și când ai sfârșit lectura, iar procedeele mnemotehnice grecești își găsesc corespondența în sunetul *memorabil* al întregii traduceri. Nu și mai au locul în ultima versiune eliziunile multiple la întâlnirea vocalelor deschise, hiaturile, cuvintele scrâșnite, cu ă-uri și î-uri (mai ales gerunziile) din ambele versiuni anterioare: *mîrșave, vâzînd, strîngînd, osîndînd, plătînd, covîrșînd, răstînd, apucînd, alergînd* în doar câteva versuri de la începutul cântului al III-lea.

Pentru versuri ca: *Însuși fiindcă semețiși haini sunt feciorii lui Priam...; Nici răschirat la cuvânt, măcar că mai tânăr prin vîrstă*, traducătorul a găsit în versiunea *Căciulați* sonorități mai armonioase: *El, căci obraznici și fără credință-i sunt fiii și poate...; Nici bate câmpii vorbind, deși e mai tânăr ca dânsul*.

Și pentru că frumusețea cuvintelor nu se poate manifesta în vorbe trunchiate, Mumu evită pe cât posibil marcarea eliziunilor, mai ales că ele sunt uneori arbitrar sau facultative. Ca și în *Divina Commedia*, cititorul trebuie să facă însuși elidările necesare.

Cu atâtea modificări, în toate straturile limbii (sintaxă, vocabular, fonetică), versiunea **Z** este în fond un text autonom, ce mai păstrează doar foarte puțin din edițiile anterioare. Aproape că nu este vers nemodificat în întregime, încât, de la un punct, coerența transformărilor se pierde, lăsând o vagă impresie de joacă cu vorbele: și-ți vine în minte modelul eminescian – nu mai puțin de zece variante integrale păstrate doar pentru vorbirea Demiurgului. Aceeași risipă și în transpunerea *Iliadei*. Frământată într-o logică precisă la început, traducerea sfârșește prin a fi prilej pentru autor de a tuma în alți hexametri, la fel de reușiți, antichitatea cu care se confundă deplin. Și într-o ideală viață eternă, suntem siguri că ceea ce acum socotim a fi fost ultima sa voință ar fi devenit iar varianta de laborator pentru o altă ediție „definitivă“.

6. Epigonii secolului XX

Arareori se întâmplă ca într-o cultură împlinită să existe, pentru o capodoperă literară a umanității, o singură traducere integrală. Timpul îndelungat scurs între momentul fixării în scris a epopeilor homerice și prezentul nostru mărește, fără îndoială, probabilitatea și nevoia existenței mai multor versiuni, căci dacă opera de artă este „imutabilă“, aproximările ei, prin transpunerea într-un alt idiom, cu cât sunt mai numeroase, dau mai bine seama de valențele limbii țintă și de bogăția inepuizabilă a originalului.

Dorind, probabil, să ofere pandantul în proză al poemului homeric tradus de G. Murnu în metru original (hexametri), Sanda Diamantescu⁴² și Radu Hâncu au publicat în 1981 la Editura Minerva o nouă versiune a *Iliadei*. A doua pe care o cunoaște literatura română și, prin valoarea ei, sortită unui plan secund. Căci dacă analiza fragmentelor anterioare le plasa pe acestea într-un laborator de creație, considerându-le simple încercări, de data aceasta suntem în fața unei opere definitive care trebuie cercetată după alte jaloane și mereu din perspectiva lucrului deplin.

Optând pentru o traducere în proză a unui poem consacrat în memoria culturală în forma sa versificată, autorii și-au asumat riscul pierderii unui nivel de semnificație a cărui compensație s-a voit a fi un limbaj accesibil și legătura mai strânsă cu textul original. Cu toate acestea, modelul traducerii lui G. Murnu se simte mereu, diluat într-o proză așa-zis poetică cu turnuri de frază greoaie, un lexic baroc și neînchegat, o muzicalitate cu rezonanțe false, izvorâte din îmbinarea neinspirată a ritmului fluent al prozei cu cel convențional al poeziei.

Desigur, afirmațiile anterioare pot părea fastidioase și lipsite de teme. Dar ele au în vedere existența în literatura română a unei tălmăciri a eposului homeric ce a ridicat ștacheta așteptărilor ulterioare la un nivel greu de atins. A-l traduce pe Homer după apariția lucrării lui G. Murnu urmând, chiar involuntar, stilul acestuia înseamnă a atinge fie culmile geniului lingvistic, fie pe acelea ale ridicolului nemăsurat. Propunându-și o analiză succintă a pătrunderii *Iliadei* în spațiul cultural românesc, a înțelegerii ei și a redării cât mai nuanțate a încărcăturii sale semantice și larg culturale, lucrarea de față nu poate menționa la acest capitol decât o evidentă scădere.

Două sunt defectele mari ale acestei transpuneri: mai întâi, în lexic, traducerea greoaie a compuselor grecești și folosirea insistentă a abstractelor neologice, alături de arhaisme poetice demult ieșite din uz și, mai apoi, ritmul metric al frazelor ce apropie scrierea de poezie, dar nu de cea homerică, ci parcă de o parodie shakesporeană:

„Cântă, zeiță, mânia Peleidului Ahile, pierzătoarea mânie pricină aheilor de dureri fără seamăn. (...) Începătura este din ziua în care Atridul, cârmuitor de oști, și falnicul Ahile crunt s-au dezbinat. Care Nemuritor stărnit-a sfada lor, cu alăta învrăjpire?”

„Să-mi știu oștirea teafără și nicidecum pierită (...) Nu se cade să fiu printre toți argienii singurul lipsit de cinstea cuvenită. Nechibzuită faptă!”

Deși în proză e mai ușor să redai cel puțin sensul originalului, autorii, îndrăgind prețiozitatea inutilă, complică frazele și folosesc impropriu cuvintele. Merită comparat textul lui George Murnu, socotit de mulți greoi, cu ceea ce s-a vrut o traducere mai accesibilă:

Cum dacă boii frunțoși oarecine-și
înjugă și începe
Treierul orzului alb în aria bine întocmită,
Spicele îndată se rarmă călcate fiind de jugarii
Cei mugitori, tot astfel și caii ce poartă pe Ahile
Calcă deodată și scuturi și morți,
și udată-i de sânge
Osia toată sub caru-i și chelna
deasupra-i stropită
Ba de copitele carilor, ba de ale roatelor
cercuri.
Iar Peleianul se îmbuznă setos de
mărire și mersu-i
Sângele împoașcă în pulbere
mânile-i nebiruite.

Vedem adeseori, într-o arie frumoașă, cum boii sunt aduși ca să calce-n picioare orzul cel alb și repede, sub pașii mugitoarelor vite, grăunțe se despică (!); tot astfel, mânați de slăvitul Ahile, vânjoșii cai strivesc în goana pașilor și paveze, și leșuri.

Osia de sub car și-n juru-i parmaclăcul (în accepția DEX-ului cuvântul turcesc însemnând doar *gard de scânduri*, n.n.) s-au înroșit de sângele-mproșcat de copite și cercul roșilor. Răvnește Ahile să dobândească slavă, iar temutele-i mâini sunt roșii de măcel (!) și mânjite de colb.

Epitetele homerice, calchiate după original, sunt departe de spiritul limbii române și, deși autorii folosesc cratima, rezultatele nu pot fi considerate cuvinte compuse din elemente sudate firesc: *Aurora cu-degetele-trandafirii*, *Hector cel-strunitor-de-cai*, *Priam coborâtor-din-Zeus*, *Ahile cel-cu-mersul-avântat*, *Apolon arcașul-cel-îndrăgît-de-Zeus* etc.

Desigur, într-o operă de așa întindere, defectele menționate sunt compensate și de pasaje fumos tălmăcite și suntem siguri că cititorii au simțit deja plăcerea descoperirii lor. Și chiar dacă socotim că această traducere nu este un concurent redutabil pentru versiunea iscalită G. Murnu, ea are totuși meritul de a fi singura ce intră

în competiție, căci în secolul nostru sunt foarte puțini aceia ce mai vor și mai îndrăznesc să traducă *Iliada*. În afara transpunerii integrale a poemului de către Sanda Diamantescu și Radu Hâncu, doar câteva fragmente ale epopeii mai sunt tălmăcite în românește: cântul I (cu autor necunoscut), în *Revista Școalelor*, un fragment din cântul al VI-lea dintr-o promisă versiune completă a lui C. Balmuș, rămasă însă în fază de proiect, două scurte fragmente în *Istoria literaturii elene* (autor C. Papacostea) și în culegerea de *Arte poetice* (autor D. M. Pippidi) și un fragment din cântul al X-lea, rătăcit între manuscrisele lui G. Coșbuc păstrate la biblioteca Academiei Române și publicat de N. Lascu⁴³.

Scoase din context și gândite a fi, pentru școlarul primelor clase, cărți de vizită ale civilizației și culturii antice, fragmentele traduse de C. Papacostea și D. M. Pippidi, deși transpuse într-o limbă curată și fluentă, nu mai au, pentru istoria *Iliadei* românești, decât o importanță minoră. De aceeași valoare neînsemnată, datorată însă slabei calități literare, este și versiunea publicată în *Revista Școalelor*.

Traducerea lui C. Balmuș⁴⁴, realizată în proză, rămâne în istoria poemului doar prin promisiunea făcută, și anume că versiunea integrală „va apărea în volum la editura *Fundației pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”*. Nereușind să aflăm dacă această transpunere a existat cu adevărat și oprindu-ne doar la fragmentul publicat de autor, avem în față o traducere prozaică, departe de eleganța stilului homeric, monotonă și mediocră: „*Sărmane! vitejia ta te va pierde, și nu ți-i milă nici de copilul-ți așa de mic și nici de biata de mine, care în curînd am să rămân văduvită, căci Aheii au să se năpustească îndată cu toți asupra-ți și au să te omoare: iar pentru mine, dacă te pierd mai bine ar fi să intru'n pământ, căci altă bucurie n'o să mai am, când ți s'o împlini ce ți-e scris, ci numai amaruri! (...) Hector! tu-mi ești deci și tată și mamă cinstită și frate, tu-mi ești bărbatul în floare*”.

Înteressantă este însă traducerea în hexametri a lui G. Coșbuc, pentru firescul limbii și ușurința versificației, pentru frumusețea melodică ce dă seama, chiar și în câteva versuri lipsite de continuitate, de ce-ar fi fost în literatura noastră nouă tălmăcire pe care G. Coșbuc a dorit s-o sfârșească: „Pe Homer am început să-l traduc și, dacă voi avea tot același zel de lucru ca și până acum, o să-l public mai târziu” – scria poetul în prefața *Eneidei* apărută în 1896. Între manuscrisele păstrate, N. Lascu însă nu a mai reușit să găsească, deși se pare că un caiet cu traducerea *Iliadei* a existat cândva, decât file răzlețe cu mai puțin de o sută de versuri din cântul al X-lea, în neorânduială și multe chiar fragmentare. Dar și așa ele își păstrează prospețimea textului rămas veșnic pe masa de lucru și valoarea intrinsecă a unei scrieri bine începute:

„Ceilalți principii aheici acum la corăbii pe maluri
Pacnic cu toții dormeau, odihnindu-se-n liniștea nopții.
Singur păstorul oștirii întregi, Agamemnon Atridul,
Fără de-odihnă veghea, svârcolindu-se-n gânduri de-a valma.
Astfel al Herei bărbat izbește din norii furtunii
Sfântul său fulger când vrea să reverse ori grindini ori ploaie
Multă din cer, ori un viscol cu nea care-acoperă câmpul,
Ori să deschidă grozavul gâtlej al amarului Ares,
Astfel întruna suspinuri scotea din adânc Agamemnon..

Descoperită de cultura românească și asimilată târziu, *Iliada* a urmat din veacul trecut un drum sinuos, cu multe încercări și nereușite. Traducerea ei s-a încheiat însă, expresivă și armonioasă, într-o limbă atât de diferită în construcție și sonoritate de cea originală.

Mulți sunt cei care și-au dat osteneala și, ca aezii de demult, au rămas pentru noi fără nume. Dintre cei de atunci de unul singur ne mai aducem aminte. Pe cei de acum i-am uitat în afara unuia singur. Căci ceea ce a fost Homer pentru *Iliada* este George Murnu pentru versiunea ei românească. El a îngemănat stăpânirea perfectă a limbii române cu înțelegerea maternă a celei grecești, mult mai apropiată, firește, ca lexic și construcție gramaticală, de limba homerică. În traducerea lui, încercărilor aromânilor și grecilor românizați din veacul trecut li se adaugă folosirea limbii române, cu suplețea și eleganța intelectualului ce nu uită de puterea și trăinicia verbului popular. Și dacă până la el limba română a jucat feste traducătorilor, în veacul nostru, din păcate, necunoașterea perfectă a limbii grecești stă în calea realizării unor bune traduceri.

Și nu ne rămâne decât să credem că, în continuare, între mulții traducători vor mai fi și alții a căror iscălitură să rămână în veac.

Note

30. „*Mișcarea literară*”, 1925, aprilie, 19.
31. „*Rampa*”, 10 aprilie 1924, **Interpretarea lui Homer în românește**.
32. „*Analele Societății Academice Române*”, seria II, tomul XXX, 1907-1908, p. 208.
33. *Idem*, p. 354
34. Al. Vlahuță, **Pictorul N. I. Grigorescu. Vieța și Opera lui**.
35. I. Al. Brătescu-Voinești, **În lumea dreptății și întuneric și lumină**.
36. „*Analele Societății Academice*”, seria II, tomul XXXV, 1912-1913, p. 291.
37. Const. Paul, **Academia și premiera Iliadei**, „*Flacăra*”, nr. 34, 8 iunie 1913.
38. Victor Eftimiu, **Magia cuvintelor**, 1932, p. 35-101.
39. *Idem*, **Traducerea Iliadei**.
40. „*Porunca vremii*”, 28 martie 1939.
41. „*Universul literar*”, 22 aprilie 1939.
42. Numele autoarei este menționat diferit pe cele două volume ale ediției: Diamanțescu și Diamandescu
43. „*Tribuna*”, serie nouă, XIII, 1969, nr. 47 (669), p. 4.
44. Apărută în „*Revista Fundațiilor Regale*”, anul V, nr. 12, dec. 1938, p. 541.

Cronologia editării *Iliadei*

– în traducerea lui George Murnu -

1. **1900** – Homer, **Iliada**, cântul I, în „*Convorbiri literare*“, XXXIV, p. 84-101;
2. **1900** -- Homer, **Iliada**, cântul al II-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXIV, p. 628-652;
3. **1901** – Homer, **Iliada**, cântul al III-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXV, p. 1-14;
4. **1901** -- Homer, **Iliada**, cântul al IV-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXV, p. 289-304;
5. **1902** – Homer, **Iliada**, cântul al V-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXVI, p. 2-18;
6. **1902** -- Homer, **Iliada**, cântul al V-lea (urmare), în „*Convorbiri literare*“, XXXVI, p. 103-113;
7. **1902** -- Homer, **Iliada**, cântul al VI-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXVI, p. 673-688;
8. **1902** – Homer, **Iliada**, cântul al VII-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXVI, p. 865-878;
9. **1903** – Homer, **Iliada**, cântul al VIII-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXVII, p. 121-136;
10. **1903** -- Homer, **Iliada**, cântul al IX-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXVII, p. 785-805;
11. **1904** -- Homer, **Iliada**, cântul al X-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXVIII, p. 513-529;
12. **1904** -- Homer, **Iliada**, cântul al XI-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXVIII, p. 623-646;
13. **1904** – Homer, **Iliada**, cântul al XII-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXVIII, p. 1057-1070;
14. **1905** – Homer, **Iliada**, cântul al XIII-lea, în „*Convorbiri literare*“, XXXIX, p. 961-948;
15. **1906** – Homer, **Iliada**, cânturile I-XII, Budapesta, Institutul de arte grafice și Editura „*Luceafărul*“, XX+253 p.;
16. **1907** – Homer, **Iliada**, cântul al VI-lea (fragment), în „*Luceafărul*“, VI, p. 12-15;
17. **1911** – Homer, **Iliada**, cântul al XIV-lea, în „*Viața Românească*“, VI, p. 73-86;
18. **1911** – Homer, **Iliada**, cântul al XV-lea, în „*Viața Românească*“, VI, p. 86-91;
19. **1911** – Homer, **Iliada**, cântul al XVI-lea, în „*Viața Românească*“, VI, p. 385-406;
20. **1912** -- Homer, **Iliada**, cânturile XII-XXIV, București, Institutul de arte grafice *Carol Gobl*, II+239 p.;
21. **1912** – Homer, **Iliada**, cântul al XVII-lea, în „*Viața Românească*“, VII, p. 65-84;
22. **1912** – Homer, **Iliada**, cântul al XVIII-lea, în „*Viața Românească*“, VII, p. 39-54;
23. **1912** – Homer, **Iliada**, cântul al XIX-lea, în „*Viața Românească*“, VII, p. 56-66;
24. **1913** – Homer, **Iliada**, cântul al XX-lea (fragment, v. 395-513), în „*Flacăra*“, II, p. 267;
25. **1913** -- Homer, **Iliada**, cântul al VI-lea (fragment, v. 440-529), în „*Luceafărul*“, XII, p. 512-513;
26. **1915** – Homer, **Iliada**, cântul al III-lea (fragment, v. 121-223), în „*Poezia*“, I, nr. 3, p. 10-11;
27. **1916** – Homer, **Iliada**, cânturile I-XV (fragmentar), București, Institutul de arte grafice *C. Sfetea*, ediție școlară, 191 p.;
28. **1916** – Homer, **Iliada**, București, Casa Școalelor, Biblioteca autorilor clasici greci și romani, 514 p.;
29. **1920** – Homer, **Iliada**, București, Casa Școalelor, Biblioteca autorilor clasici greci și romani, III+514 p.;
30. **1923** -- Homer, **Iliada** (fragmentar), București, Editura literară *Casa Școalelor*, colecția Scriitorii români contemporani, Pagini alese, 296 p.;
31. **1926** -- Homer, **Iliada**, cântul al II-lea (fragment, v. 211-277), în „*Ritmul Vremii*“, II, p. 270-271;
32. **1927** – Homer, **Iliada**, cântul al XIV-lea (fragment, v. 168-347), în „*Favonius*“, vol. I, fasc. 7-10, p. 111-115;

33. **1928** – Homer, **Iliada**, București, Cultura națională, VI+471 p.;
34. **1929** – Homer, **Iliada**, cânturile I și XXIV (fragmente, 1-42, respectiv 955-1025) în „*Viața Literară*“, IV, nr. 98, p. 4;
35. **1935** – Homer, **Iliada** (fragmente), București, Istoria literaturii eline în lecturi, Editura Cartea Românească, 1935, p. 17-44;
36. **1938** – Homer, **Iliada** (fragmente), București, Cartea Românească, ediție școlară, XI+202 p.;
37. **1943** -- Homer, **Iliada** (fragmente), în *Dacia*, II (19), p. 10-11;
38. **1943** – Homer, **Iliada** (fragmente), București, Cartea Românească, ediție școlară, XI+203 p.;
39. **1948** – Homer, **Iliada** (fragmente), București, Cartea Românească, ediție școlară, XI+202 p.;
40. **1955** – Homer, **Iliada**, București, ESPLA, colecția Clasicii literaturii universale, 467 p.;
41. **1959** -- Homer, **Iliada**, București, ESPLA, colecția Clasicii literaturii universale, 475 p.;
42. **1962** – Homer, **Iliada** (fragmente), Crestomație pentru istoria universală veche, partea a II-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 29-52;
43. **1965** – Homer, **Iliada**, București, Editura Tineretului, Biblioteca școlarului, 2 vol. 245+251 p.;
44. **1967** – Homer, **Iliada**, București, Editura pentru Literatură Universală, ediție definitivă, XXXV+490 p.;
45. **1967** – Homer, **Iliada**, cântul al XXII-lea, **Culegere de texte din literatura universală** București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 22-26;
46. **1968** -- Homer, **Iliada** (fragmente), în **Antologie greacă** în *Literatura elină*, J. Defradas, București, Editura Tineretului, p. 201-209;
47. **1970** -- Homer, **Iliada** (fragmente), în **Antologia literaturii universale**, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 11-18;
48. **1972** -- Homer, **Iliada** (fragmente), **Legende mitologice din opera poetilor greci și latini**, București, Editura Albatros, p. 209-210 și 214-216;
49. **1985** -- Homer, **Iliada**, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Franga, București, Editura Univers, 543 p.
50. **1995** – Homer, **Iliada**, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Franga, București, Editura Fundației Culturale Române.